

EPISCOPUL ȘI / SAU RECEPTAREA SOBORNICEASCĂ A KATHOLICITĂȚII (ΚΑΘΟΛΙΚΗ) BISERICII *

- THE BISHOP AND/OR THE ECCLESIAL RECEPTION OF THE CATHOLICITY
(ΚΑΘΟΛΙΚΗ) OF THE CHURCH -

Pr. Lect. Dr. Adrian D. COVAN

Facultatea de Litere, Istorie și Teologie,
Universitatea de Vest din Timișoara, România
Email: adrian.covan@yahoo.com

ABSTRACT:

In the Symbol of Faith, we profess that the Church is Catholic. Therefore, we can understand this catholicity in several ways. First of them, the Church is catholic because it proclaims the apostolic faith in its entirety; she is the place where we meet Christ in his sacraments and receive the spiritual gifts needed to grow in holiness together with our brothers and sisters. The Church is also catholic because its communion embraces the whole human being, and she is sent to bring to the entire world the joy of redemption. Not eventually, the Church is catholic because it reconciles the wonderful diversity of God's gifts to build up His People in love, unity and harmony.

Keywords: Church of Christ, hierarchy, episcopate, bishop, catholicity, universality.

INTRODUCERE

Învățătura despre Biserică poate fi socotită, pe bună dreptate, partea cea mai nevralgică a dialogurilor inter-creștine care a creat și, cu siguranță, va mai crea multe tensiuni și controverse între aparținătorii arealului interconfesional din toate timpurile și din toate locurile. Prezentul studiu se dorește a fi o prezentare detaliată a unor termeni și concepte care compun *arhitectura* dogmatică a ecleziologiei ortodoxe.

1. EPISCOPUL ȘI EPISCOPATUL BISERICII

Nulla Ecclesia sine episcopo (Nu există Biserică fără episcop) este una dintre condițiile *sine qua non* a realismului eclezial.

Episcopii (de la grecescul *ἐπίσκοπος*¹, respectiv latinescul *episcopus* = supraveghetor, îndrumător) formează cea mai înaltă treaptă a ierarhiei bisericești din perioada post-apostolică. Episcopul este *ales* și *delegat*, prin hirotonie, să exercite rolul de conducător al sinaxei euharistice, de învățător al Evangheliei și de coordonator al activităților din Biserica locală – eparhie.

În Noul Testament, noțiunea de *episcopo* este menționată de cinci ori: în epistola *I Petru* 2, 25 unde Iisus Hristos este numit „păstorul și episcopul”, iar apoi în cartea *Faptele Apostolilor* 20, 28; *Filipeni* 1, 1; *I Timotei* 3, 2 și *Tit* 1, 7 – unde sunt amintiți episcopii care

* Pentru prima variantă a acestui studiu în limba engleză, cu același titlu, vezi ICOANA CREDINTEI, ISSN ISSN 2501-3386, ISSN-L 2393-137X, ©Published by IFIASA, Romania, <http://revistaicoanacredintei.com/NR-13-ANUL-VII-IANUARIE-2021//>

¹ Cuvântul provine de la verbul *ἐπισκοπέω* = a veghea, a supraveghea (vezi *Evrei* 12, 15; *I Petru* 5, 2).

au activat în Biserica apostolică. În terminologia din epoca apostolică, aceleași demnități se dădeau mai multe denumiri, deși treptele ierarhice se deosebeau între ele. Unul dintre cele mai frecvente schimburi s-a făcut între termenii „prezbiter” și „episcop”. Astfel, în mai multe locuri (*Filipeni* 1, 1; *I Timotei* 3, 2; *Tit* 1, 7), noțiunea de episcop nu pare să indice prima treaptă a ierarhiei bisericești. În două locuri tipice, care cuprind însușirile celui care intră în cler, termenii *episcop* și *prezbiter* se aplică aceleași trepte, adică *preoția*². În aceste cazuri, cei doi termeni denotă aceeași treaptă, termenii putându-se inversa. Prezbiterii-preoți sunt numiți și episcopi atunci când se accentua slujirea lor de supraveghetori ai comunităților creștine. Aceasta nu înseamnă că nu au existat și episcopi ca treaptă superioară de sine stătătoare, dar titlul acesta de episcop nu s-a dat tuturor prezbiterilor, ci numai celor care aveau o poziție unică (de conducători ai vieții bisericești, primind o hirotonie specială).

Timotei și Tit sunt succesori ai Sfântului apostol Pavel. Deși ei au activat într-o anumită comunitate eclezială – Timotei, în Efes, iar Tit, în Creta –, aceștia răspundeau de mai multe comunități, nefiind legați de vreuna într-un mod anume: „Pentru aceasta te-am lăsat în Creta, ca să îndreptezi cele ce mai lipsesc și să așezi preoți prin cetăți, precum ți-am rânduit” (*Tit* 1, 5). Timotei a fost hirotonit episcop de către Sfântul apostol Pavel (*I Timotei* 4, 14) și avea puterea să-i judece pe prezbiteri³. Tit primește responsabilitatea de a hirotoni preoți în fiecare cetate, în calitatea sa de episcop al comunității din Creta. În felul acesta, se stabilește succesiunea dintre apostoli și cei dintâi conducători ai comunităților creștine, care au toate puterile misiunii preoțești.

În perioada de început a creștinismului, fiecare formațiune locală de factură ecleziastică era condusă de un grup de preoți. Așa este cazul comunității creștine din Ierusalim și al comunităților din afara cetății sfinte: „Făcându-se pentru ei împotrivire și discuție nu puțină cu Pavel și Barnaba, au rânduit ca Pavel și Barnaba să se suie la apostolii și la preoții din Ierusalim pentru această întrebare”⁴; „Și hirotonindu-le preoți în fiecare Biserică, rugându-se cu postiri, i-au încredințat pe ei Domnului în care crezuseră”⁵. Totuși, dacă într-o cetate erau mai mulți preoți, responsabilitatea principală revenea unui prezbiter – episcop. Distincția care se făcea în rândul preoților era onorifică, nu ierarhică. Sfântul apostol Pavel amintește de „prezbiteri vrednici dregători”⁶, de prezbiteri care păstoresc⁷, de *προϊσταμενος*, adică cel care cârmuiește⁸ și de *ηγούμενος*, adică conducător⁹. Cu timpul, acești conducători ai comunităților locale, în care existau mai mulți prezbiteri, s-au transformat, din preoți care păstoresc, în episcopi. Așadar, rezultă că în rândul preoților din fiecare Biserică numai unul era episcop, deținând atribuții speciale, deși putea fi numit cu ambele denumiri: prezbiter sau episcop.

La începutul secolului al doilea, găsim un episcop în fiecare biserică locală în calitatea de conducător principal al ei. Această dezvoltare nu s-ar explica dacă la început toți prezbiterii erau episcopi.

² Cf. *Faptele Apostolilor* 20, 17 și 28; *Tit* 1, 5 și 7.

³ *I Timotei* 3, 19.

⁴ *Faptele Apostolilor* 15, 2.

⁵ *Faptele Apostolilor* 14, 23.

⁶ *I Timotei* 5, 17.

⁷ *Faptele Apostolilor* 20, 17 și 28.

⁸ *Romani* 12, 8. Termenul provine de la verbul grecesc *προϊσθμι* = a fi în frunte, a cârmui, a administra, a governa, a chivernisi (cf. *I Tesaloniceni* 5, 12; *I Timotei* 3, 4; 5, 17); a conduce, a se afla în frunte, a prezida (cf. *Romani* 12, 8).

⁹ De la verbul *ηγέουμαι* = a conduce, a îndruma, a călăuzi sau a governa (cf. *Matei* 2, 6; *Luca* 22, 26; *Fapte* 7, 10; 15, 22; *Evrei* 13, 7).

Teologia ortodoxă face o distincție între apostolat și episcopat. Această succesiune nu trebuie înțeleasă ca o linie istorică de continuitate de la apostol la episcop în comunitățile întemeiate de către apostoli, sau de la episcop la episcop, în comunitățile fondate mai târziu. Apostolii au hirotonit pe cei dintâi episcopi, dar ei nu au fost numiți episcopi și n-au exercitat această responsabilitate deoarece au avut propria lor autoritate și misiune. Ei au recunoscut în persoana episcopului, prin actul hirotoniei, o harismă specială pentru acea biserică. Așadar, succesiunea începe după Apostoli.

Biserica nu-și are originea în episcopat, ci episcopatul a luat naștere în Biserică. Dar comunitatea nu se poate recunoaște ca Biserică fără episcop, care este chipul lui Hristos. De aceea, Biserica desemnează ca episcop pe unul dintre preoții ei. Întrucât Biserica locală nu poate să-și hirotonească singură episcopul, ea solicită episcopilor din bisericile regionale aflate în vecinătate, și nu numai, să se adune împreună spre a invoca harul Sfântului Duh în scopul confirmării publice a episcopului ei.

Autoritatea episcopului în conducerea Bisericii locale nu este una de natură juridică, ci are o bază harismatică: „El a dat pe unii apostoli, pe alții proroci, pe alți evangheliști, pe alți păstori și învățători”¹⁰. Orice slujire se exercită în unitatea și reciprocitatea trupului lui Hristos, deoarece harisma personală are o dimensiune comunitară. Slujirea episcopului este acceptată de către *corpul* Bisericii în actul hirotoniei. Episcopul nu este impus din afară, ci el are autoritate pentru că slujirea lui este receptată din interiorul Bisericii. Episcopul nu poate să-și exercite funcțiile sale fără *corpul* Bisericii. El este episcop numai dacă celebrează, împreună cu preoții și diaconii, în prezența poporului dreptcredincios – *λαός του θεοῦ*. Biserica se află în comuniune apostolică prin episcopul ei, care mărturisește și învață în mod nealterat doctrina de credință apostolică. Harisma episcopului nu este o posesiune individuală transmisă prin hirotonie, ci este expresia voinței Bisericii. Din acest motiv, nu se poate vorbi despre infailibilitatea episcopului în materie de credință, ci despre infailibilitatea Bisericii.

Episcopul este persoana reprezentativă pe plan ecleziastic, într-o anumită regiune geografică. Sub conducerea lui se află clerul și mirenii din teritoriului respectiv. Episcopii sunt factorii principali prin care se transmite harul Sfântului Duh în Biserică, iar hotărârile lor stau sub directa Lui asistență. În acest sens, istoria creștină relevă faptul că episcopii au exprimat adevărul de credință în Sinoadele ecumenice. Ei au preluat modelul decizional de la Sfinții Apostoli, hotărând în materie de credință. De asemenea, episcopul este persoana care transmite preoților și diaconilor, prin hirotonie, puterea de a oficia Sfintele Taine și ierurgiile. Treapta episcopatului este menționată în mai multe texte neo-testamentare, dintre care amintim: „Luați aminte de voi și de toată turma, întru care Duhul Sfânt v-a pus pe voi episcopi”¹¹.

În istoria mântuirii, „harul și adevărul”¹² ni se împărtășesc, nu doar într-o manieră liniară, pe filiera *Hristos-apostoli-episcopi*, ci și ca o *Cincizecime* susținută, care transformă calea *delegării* harice într-un prezent sacral. Din această perspectivă, hirotonia arhierului are loc doar în cadrul Liturghiei euharistice, în Răsăritul creștin sărbătoarea Rusaliilor fiind reaniversată la fiecare *ordinatio episcopii*. De aceea, *cercul* episcopilor care săvârșește hirotonia episcopului reprezintă *colegiul* apostolic.

Cele două dimensiuni ale substanțialității ecleziale, unicitatea și multiplicitatea, trebuie să se întrepătrundă într-un *așezământ* care comportă o dublă slujire: slujirea celui

¹⁰ *Efeseni* 4, 11.

¹¹ *Faptele Apostolilor* 20, 28.

¹² *Ioan* 1, 17.

dintâi (πρότος) și slujirea celor *mulți* (πολύπληθεια)¹³. Între episcop și comunitate există o interdependență ființială. Cu alte cuvinte, nu poate exista episcop fără comunitate și nici comunitatea nu se poate manifesta, în dinamica ei sacramentală, fără episcop. Tocmai de aceea, nu există hirotonie de episcop în afara comunității, întrucât hirotonia este actul de *naștere* al episcopului, în misiunea sa de *arhipăstor* legat de comunitate ca parte constitutivă a Bisericii. Există câteva temeuri fundamentale privind viața bisericească, sub raport dogmatic și canonic:

a) Nu poate exista Biserica, pan-global vorbind, fără *asistența* episcopatului, iar în sens particular, de comunitate locală, fără prezența episcopului: „Cu toții urmași pe episcop, după cum urmează Iisus Hristos pe Tatăl... Nimeni să nu facă fără episcop ceva din cele ce aparțin Bisericii... Unde se vede episcopul acolo să fie și mulțimea credincioșilor, după cum, unde este Iisus Hristos, acolo este și Biserica universală”¹⁴.

b) Sacramental vorbind, fără episcop nu putem admite săvârșirea Sfințelor Taine, deoarece episcopul reprezintă condiția prioritară pentru viața harismatică a Bisericii: „Acea Euharistie să fie socotită bună, care este făcută de episcop sau de cel căruia episcopul i-a îngăduit... Fără episcop nu este îngăduit nici a boteza, nici a face agapă; că e plăcut lui Dumnezeu ceea ce aprobă episcopul, ca tot ce se săvârșește să fie sigur și întemeiat”¹⁵.

c) Întâiul *pomenit* în cadrul Liturghiilor ortodoxe este episcopul eparhial sau chiriarhul, în calitate sa de *întâistătător* al diocezei respective dar și de *președinte* al Liturghiei, comunitatea rugându-se ca acesta să fie *încredințat* Bisericii aflate în jurisdicția sa „în pace, întreg, cinstit, sănătos, îndelungat în zile”¹⁶ și, mai ales, statornic în păstrarea unității adevărului dogmatic al Bisericii.

O menire capitală a episcopului *unic* este aceea de a *ingloba* în sine mulțimea credincioșilor. Aflat pe cel mai înalt *pedestal* al serviciului sacerdotal, *întâiul* între slujitori are capacitatea de a închina lui Dumnezeu Euharistia Bisericii, ridicând până la tronul Preasfintei Treimi mireasma binefăcătoarei a jertfei Fiului lui Dumnezeu¹⁷. Există câteva elemente care compun unitatea, în episcop, a Bisericii și a Euharistiei: un singur *Ospăț* al mântuirii, un singur trup al lui Hristos, un singur *Graal* al vieții, un singur *prestol* și, bineînțeles, un singur episcop: „Căutați, dar, să participați la o singură euharistie; că unul este trupul Domnului nostru Iisus Hristos și unul este potirul spre unirea cu sângele Lui; unul este jertfelnicul, după cum unul este episcopul”¹⁸.

2. KATHOLICITATEA BISERICII SAU „PLINIREA CELUI CARE PLINEȘTE TOATE ÎN TOȚI” (EFESENI 1, 23)

„Singură ființa divino-umană a Bisericii poate îmbrățișa tot prin ea însăși; ea singură poate fi catolică, totală, conciliară (...). În realitate, conciliaritatea divino-umană a Bisericii reprezintă o hristificare neîncetată a omului prin har și prin virtuți: totul se adună în Dumnezeu-Omul, Hristos, pentru a fi trăit prin El, ca al Său, ca un organism divino-uman unul și indivizibil, căci viața în Biserică este o conciliere divino-umană”¹⁹.

¹³ Sfântul Ignatie Teoforul, *Către Tralieni*, I, Migne, PG 5, 675B.

¹⁴ Idem, *Către Filadelfieni*, VIII, Migne, PG 5, 704B.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ ****Liturghier*, EIBMBOR, București, 2000, p. 168.

¹⁷ Ioannis Zizioulas, *Ființa eclesială*, traducere de Aurel Nae, Ed. Bizantină, București, 2007, p. 161.

¹⁸ Sfântul Ignatie Teoforul, *Către Filadelfieni*, IV, Migne, PG 5, 699B.

¹⁹ Iustin Popovici, *Philosophie Orthodoxe de la verité. Dogmatique de l'Église Orthodoxe*, tome quatrième: „L'Age de l'Homme”, Lausanne, 1987, pp. 182-183.

Sobornicitatea²⁰ Bisericii depinde de ortodoxia credinței²¹. Terminologic vorbind, avem în vedere o vocabulă ce provine din limba slavonă (*sobornost*) și care desemnează caracterul sinodal sau conciliar al Bisericii. Este învederată, astfel, comuniunea care există între diferitele părți ale Bisericii, în ceea ce privește credința și deciziile cu privire la aceasta și care se iau în comun – cuvântul grecesc *Σύνοδος* însemnând *cale împreună* sau *împreună pe cale*, adică împreună în Hristos, Care este Calea²². Dar aici, este foarte important să constatăm o nuanță care poate să surprindă pe mulți dintre cititori: cuvântul sobornicească din Crez, traduce originalul grecesc *καθολική*, ceea ce înseamnă că ortodoxia și catolicitatea Bisericii nu sunt nicidecum opuse una alteia – așa cum ne-am obișnuit, prea adesea, să opunem cele două noțiuni, catolic și ortodox. Doar că în limba română, pentru a evita confuzia, cuvântul *καθολική* din grecește s-a tradus după cel de origine slavonă cu sobornicească²³. Sensul pe care catolicitatea l-a avut dintotdeauna pentru conștiința Bisericii a fost strâns legat de ortodoxia credinței, cele două noțiuni fiind complementare și uneori s-au considerat chiar sinonime. Deși ne-am obișnuit să traducem cuvântul *catolic*, la modul general vorbind, prin acela de universal, sensurile acestui cuvânt sunt multiple, așa cum ne-o arată și etimologia lui. Cuvântul *catolic* provine de la grecescul *κατ-ὅλον*²⁴, care se traduce mot à mot: după întreg, conform cu întregul sau în conformitate cu întregul. Când se referă la credința Bisericii, se referă la credința pe care o are fiecare parte (comunitate) a Bisericii și care este catolică, adică este conformă cu întregul, cu întreaga Biserică (tot așa cum, fiecare părticică din Sfânta Împărtășanie Îl cuprinde în ea pe Hristos întreg și, în același timp, toate părticelele la un loc constituie Trupul lui Hristos întreg). De aceea, Împărtășania sau Euharistia este constitutivă Bisericii, fiind și ea condiționată de dreapta credință, fapt pentru care, înainte de prefacerea sau consacrarea Darurilor, membrii Bisericii rostesc în comun Simbolul credinței, iar cei care se împărtășesc declară public înainte de actul cuminecării o mărturisire de credință. Practic, ortodoxia și catolicitatea credinței se condiționează și se completează reciproc. Deci, atunci când vorbim despre Biserică, aceasta este catolică și ortodoxă în credință, în același timp. Practic, Biserica mărturisește aceeași credință ortodoxă pretutindeni, totdeauna și de către toți, oriunde s-ar aduna ea, fiind, astfel, conformă cu întregul, deci catolică și sobornicească. Așadar, „este conștiința unora, cele câteva conștiințe care fac să biruiască Adevărul în întregul Bisericii, pentru că ele sunt curate de orice subiectivitate: căci conștiința celor care nu vorbesc în

²⁰ Calitatea Bisericii de a fi sobornicească – termen care provine de la sobor sau adunare – este implicită, *Ecclesia* însemnând adunare.

²¹ Sfântul Maxim Mărturisitorul afirmă că *Biserica catolică* este mărturisirea dreaptă și mântuitoare a credinței în Iisus Hristos. În majoritatea textelor în care Sfântul Maxim folosește sintagma *Biserica catolică*, contextul este acela al înțelegerii dreptei credințe într-o poziție superioară, opusă învățăturilor eretice (vezi Jean-Claude Larchet, *Sfântul Maxim Mărturisitorul, mediator între Răsărit și Apus*, traducere de Daniela Cojocariu, Ed. Doxologia, Iași, 2010, pp. 199-201).

²² *Ioan* 14, 6.

²³ „În documentele mai vechi, termenul *ἐκκλησία καθολική* nu era niciodată folosit în sens cantitativ, pentru a desemna expansiunea geografică a Bisericii: el viza mai curând integritatea credinței sau a doctrinei, fidelitatea «Marii Biserici» fața de întreaga Tradiție primară, în opoziție cu tendințele sectare ale ereticilor, care s-au separat de aceasta plenitudine originară, urmând fiecare linia proprie și specifică, însemnând mai degrabă ortodox decât universal” (cf. George Florovsky, *Le Corps du Christ vivant, Cahiers theologiques de l'actualite protestante*, HS 4, 1948, p. 24).

²⁴ De la prepoziția *κατά* (având sens local: pe întinderea, în, pe, în lungul, spre, aproape de, în fața, prin, în dreptul, cf. *Luca* 8, 39; 13, 22; *Fapte* 2, 10; 13, 1; 15, 23; 27, 7 și 12, de unde: ceea ce privește, cât privește, ceea ce se referă la, cf. *Romani* 1, 15; *Efeseni* 1, 15) și substantivul *ὅλος, η, ον* = întreg, complet, tot (cf. *Matei* 5, 29; 16, 26; *Marcu* 6, 55; *Ioan* 4, 53; *Fapte* 11, 26; *Romani* 8, 36; *Tit* 1, 11).

numele lor propriu, ci în numele Bisericii, este cea care vorbește, făcând din Biserica subiectul unic al conștiințelor personale multiple. Dacă voim să aplicăm noțiunea de conștiință realității bisericesti, va trebui, deci, să găsim mai multe conștiințe personale, dar un singur subiect de conștiință, o singură conștiință de sine care este Biserica. În acest sens, Părinții Bisericii și toți cei care merg în pas cu ei eliberându-se de limitările individuale sunt părinții conștiinței Bisericii”²⁵.

După cum știm, catolicitatea constituie una dintre însușirile credale ale Bisericii, menționate în Simbolul niceo-constantinopolitan²⁶. Pentru a explicita importanța covârșitoare a acestui atribut, anexăm următoarea precizare: „Urmează, însă, să subliniem că până în ultimul timp Biserica niciodată nu s-a caracterizat prin atributul ortodoxă, dar mereu s-a numit sobornicească”²⁷. Dar cum oare trebuie înțeleasă sobornicitatea acesteia în raport cu catolicitatea? Catolicitatea, în raport cu universalitatea, este afirmată într-un sens mai pronunțat. Cu toate că Biserica catolică este universală, universalitatea ei nu este o universalitate geografică, și nici jurisdicțională sau de autoritate, ci o universalitate care înglobează, în spațiu și timp, suma adevărilor mântuitoare care totdeauna și pretutindeni constituite credința ortodoxă și, de asemenea, pe toți cei care, oriunde și oricând, continuă să mărturisească această credință. Numai prin mărturisirea comună a aceleiași credințe în Preasfânta Treime-Dumnezeu și același Hristos – Dumnezeu adevărat și om adevărat –, Bisericile locale și membrii lor sunt uniți în aceeași Biserică catolică; avem în vedere o mărturisire care unește creștinii de peste tot și din totdeauna²⁸.

„Biserica se numește sobornicească pentru că se întinde peste toată lumea de la un capăt al pământului până la celălalt, pentru că învățătura ei este sobornicească și desăvârșită: dă toate învățăturile trebuincioase omului ca să cunoască atât cele văzute, cât și cele nevăzute, cele cerești și cele pământești; pentru că supune credinței în Dumnezeu tot neamul omenesc, atât conducători și supuși, cât și învățați și neînvățați, pentru că îngrijește și vindecă îndeobște orice fel de păcate săvârșite prin suflet și trup și pentru că are în stăpânirea sa tot felul de virtuți în fapte și în cuvinte și împărtășește feluritele daruri duhovnicești”²⁹.

O aplecare adâncă acestui text dezvăluie o imagine cantitativ-extensivă a catolicității care privește numărul deplin al credincioșilor din toate locurile și timpurile. Această accentuare a universalității spațiale a Bisericii este considerată a fi specifică, prin excelență, Bisericii Romano-Catolice. Pe de altă parte, pasajul citat subliniază și o dimensiune intensiv-calitativă din care reiese faptul că Biserica este depozitara deplinătății adevărului, a dinamicii mântuitoare și a sfințeniei harice.

În încheiere, în Biserică, înțeleasă ca și comuniune asumată dar și ca experiență de viață, relațiile dintre persoană și comunitate, atât pe plan local cât și pe plan universal, sunt împlinite în înțelesul de trup tainic al lui Hristos. Astfel, în arealul haric-sacramental al *Ecclesiei* lui Iisus Domnul, trăim ceea ce *apostolul neamurilor* numea: „plinirea Celui care plinește toate în toți” (*Efeseni* 1, 23).

²⁵ Vladimir Lossky, *După chipul și asemănarea lui Dumnezeu*, traducere de Anca Manolache, Ed. Humanitas, București, 1998, pp. 185-187.

²⁶ *Articolul IX* al Simbolului de credință niceo-constantinopolitan: „Πιστεύομεν εἰς μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν”, adică «Credem într-una, sfântă, catolică (sobornicească) și apostolică Biserică» prezintă eclesiologia sinodal-ecumenică a Părinților Bisericii din veacul al IV-lea.

²⁷ Vasilii Krivoșein, *Biserica Sobornicească – texte eclesiologice*, traducere din limba rusă de Nicolae Crețu, Ed. Sophia, București, 2012, p. 118.

²⁸ Sfântul Chiril al Ierusalimului prezintă aceste multiple direcții ale eclesiologiei ortodoxe în definiția pe care o dă Bisericii Catolice (*vezi Cateheze*, XVIII, 23, Migne, PG 33, 1044A).

²⁹ Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Cateheze*, EIBMBOR, București 2003, p. 333.

BIBLIOGRAFIE

- [1] *Biblia sau Sfânta Scriptură*, EIBMBOR, București, 1968.
- [2] Sfântul Chiril al IERUSALIMULUI, *Cateheze*, Migne, *Patrologia Graeca*, 33.
- [3] Idem, *Cateheze*, EIBMBOR, București, 2003.
- [4] Sfântul Ignatie al ANTIOHIEI (Teoforul), *Către Tralieni*, Migne, *Patrologia Graeca*, 5.
- [5] Idem, *Către Filadelfieni*, Migne, *Patrologia Graeca*, 5.
- [6] Florovsky, George, *Le Corps du Christ Vivant*, *Cahiers theologiques de l'actualite protestante*, HS 4, 1948.
- [7] Krivoșein, Vassily, *Biserica Sobornicească – texte ecleziologice*, traducere din limba rusă de Nicolae Crețu, Editura Sophia, București, 2012.
- [8] Larchet, Jean-Claude, *Sfântul Maxim Mărturisitorul, mediator între Răsărit și Apus*, traducere de Daniela Cojocariu, Editura Doxologia, Iași, 2010.
- [9] *** *Liturghier*, EIBMBOR, București, 2000.
- [10] Lossky, Vladimir, *După chipul și asemănarea lui Dumnezeu*, traducere de Anca Manolache, Editura Humanitas, București, 1998.
- [11] Popovici, Iustin, *Philosophie Orthodoxe de la verité. Dogmatique de l'Église Orthodoxe*, tome quatrième: „L'Age de l'Homme”, Lausanne, 1987.
- [12] Zizioulas Ioannis, *Ființa eclesială*, traducere de Aurel Nae, Editura Bizantină, București, 2007.